

Lisanne Snelders

'Een neutrale literatuurwetenschapper? Forget it.'

Interview met Thomas Vaessens

Thomas Vaessens

*Thomas Vaessens (1967) is hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich onder meer op actuele ontwikkelingen in het literaire veld, zoals in zijn veelbesproken boek *De revanche van de roman* (2009). In dit interview wordt dat veld belicht vanuit het onderscheid tussen hoge en lage literatuur: hoe ziet de strijd om kwaliteit er vandaag de dag uit en welke rol speelt het onderscheid tussen hoog en laag nog in literatuurwetenschappelijk onderzoek? Je kunt best Heleen van Royen bestuderen terwijl je thuis met Nabokov op schoot zit, aldus Vaessens.*

Op 16 april 2008 organiseerde de leerstoelgroep Nederlandse Letterkunde van de UvA een lezing over Heleen van Royens *De gelukkige huisvrouw*. Spui 25, het debatpodium waar de lezing werd gehouden ontving een aantal boze mailtjes...

‘Ja, dat was opmerkelijk. Ik denk die reactie verklaarbaar is vanuit een wat verouderd beeld van wat er op de universiteit zou moeten gebeuren. Veel mensen vinden dat de universiteit de studenten zou moeten leren aanwijzen wat in de literatuur van waarde is. Minder belangrijke boeken zou je volgens hen niet moeten bespreken en als je ze toch bespreekt, dan moet je ze als sociologisch, en dus niet literair, fenomeen zien. Dat hele denken is op de helling komen te staan. We beschouwen ‘kwaliteit’ niet meer als iets natuurlijks, maar als een kwalificatie die door mensen wordt toegekend. Die mensen hebben eigenschappen. Wie wat over kwaliteit wil zeggen, moet zich dus afvragen wat de eigenschappen zijn van de mensen die deze kwaliteit toekennen. De vraag is steeds: wie bepaalt er eigenlijk wat van waarde is? Zijn dat de kenners? En als het de kenners zijn, wat zijn dat dan voor kenners? Als je in een wereld leeft waarin het niet meer vanzelfsprekend is dat iedereen dezelfde referentiekaders heeft, is het ook moeilijker om te zeggen: “Nou, dit soort literatuur onderwijzen we aan de universiteit, omdat dat nou eenmaal goede literatuur is.” De trouw aan de canon die men van de universitaire gemeenschap verwacht, bestaat al lang niet meer. Als docent of student hoef je niet de barricades op voor een literatuurbegrip van veertig jaar geleden.’

Toch wordt bij de opleiding Nederlands aan de universiteit voornamelijk de hogere literatuur bestudeerd. Het onderscheid tussen hoge en lage cultuur is gedeconstrueerd, maar het functioneert nog steeds. Hoe komt dat?

‘Het onderscheid is gedeconstrueerd, maar dat betekent nog niet dat de rollen zijn omgedraaid. Als je hier studeert krijg je niet voortdurend Heleen van Royen onder je neus geduwd. Vanuit een historisch perspectief is het heel belangrijk dat wij de literatuur van nu situeren in een historische wording en die historische wording is niet dat het al in de jaren zestig, zeventig en tachtig vanzelfsprekend was om buiten de canon te kijken. Dat je hier de hele tijd te maken krijgt met reflectie op de canon heeft te maken met de geschiedenis van ons vak. Er is de afgelopen jaren veel veranderd en het onderwijsprogramma verandert mee, maar we verbranden de schepen achter ons niet. En verandering gaat ook niet van de ene op de andere dag.’

In het laatste hoofdstuk van *De revanche van de roman* (2009) stel je dat de neerlandistiek *cultural studies* moet heruitvinden omdat de ontwikkeling van deze discipline, waarin de bestudering van de ‘lagere cultuur’ heel belangrijk is, aan de neerlandistiek voorbij zou zijn gegaan. Hoe zou je dat voor je zien?

‘Die heruitvinding is niet alleen nodig om aandacht te genereren voor populaire cultuuruitingen. Het gaat er mij vooral om dat we onderkennen dat de literatuur en de waardering ervan mensenwerk is. Dat we de ideologische en ethische dimensies van alle aspecten van literaire communicatie onder ogen zien. *Cultural studies* bestudeert cultuur in de brede zin van het woord: cultuur is hoe mensen met elkaar omgaan, hoe mensen zin geven aan hun leven.

Om op het punt van de hogere en lagere cultuur terug te komen: als je naar populaire cultuur kijkt vanuit een academisch perspectief, dan betekent dat niet dat je dezelfde vragen stelt als die je zou stellen aan hogere cultuur. Je hebt het veel meer over effecten: een Hollywoodfilm kan maatschappelijk grotere effecten hebben dan een roman. Zo is manipulatie van de burger in film een veel groter item dan manipulatie in romans. Zaken als latent racisme, rolbevestigende patronen, enzovoort, zijn vaak interessanter om te bestuderen in massacultuur, omdat deze grotere reële effecten heeft dan hoge cultuur.

In de neerlandistiek heeft dat hele *cultural studies*-veld nooit echt voet aan de grond gekregen. Dat heeft te maken met het feit dat de neerlandistiek over het algemeen nog werkt vanuit een betrekkelijk humanistische agenda, waarin het gaat over hoge cultuur en de opvoedende waarde en de louterende werking ervan, enzovoort, enzovoort.'

Wat betekent die heruitvinding van *cultural studies* dan concreet?

'*Cultural studies* was in de jaren zestig en zeventig een fel antwoord op het essentialisme van traditionele vormen van cultuurwetenschap; een politiek project dat de in- en uitsluitingsmechanismen van het monumentale cultuurbegrip onschadelijk probeerde te maken. Binnen de neerlandistiek mag dat programma nog steeds heilzaam zijn, we zijn inmiddels ook de nadelen van *cultural studies* onder ogen gaan zien. Zo is de postmoderne neiging tot deconstructie, die in *cultural studies* ingebakken zit, misschien wat ver doorgeslagen. En het relativisme ervan – de houding die het begrip 'kwaliteit' niet bevraagt maar eenvoudigweg ontkent –, daar zijn we ook wel van teruggekomen. Ik beschrijf in *De revanche van de roman* een soort derde weg tussen het aloude humanisme en de bestrijding van zijn uitwassen door postmoderne benaderingswijzen van cultuur. Je zou kunnen zeggen dat we de literatuurwetenschap moeten verrijken met het instrumentarium van *cultural studies* en op onze beurt *cultural studies* verrijken met literatuur. Talloze cultuurwetenschappers houden zich bezig met ideologie, met *discourse*, kortom: met taal. Maar wie heeft de talige, literatuurwetenschappelijke achtergrond die daar bij hoort? Ik zie een mooi gat. Daar mogen wij best in springen.'

Betekent die toenadering tot *cultural studies* ook dat het onderscheid tussen hoge en lage literatuur in het onderzoek komt te vervallen?

'Wat cruciaal is, is niet het onderscheid tussen hoge en lage cultuur, maar het soort vragen. Als ik bijvoorbeeld in vormen van *discourse* geïnteresseerd ben, dan ga ik kijken hoe uit teksten blijkt hoe ideologische patronen verlopen, hoe mensen tegen grote maatschappelijke, politieke, morele of ethische kwesties aankijken. Hoe literatuur vervlochten is met discussies op allerlei terreinen. Als je in dat soort dingen geïnteresseerd bent, dan kun je net zo goed vragen stellen aan Jan Cremer als aan M. Vasalis. Voor mij als wetenschapper maakt het onderscheid tussen hoge en lage cultuur daar-

om helemaal niets uit. Maar als liefhebber, ja... je zult mij vaker met Nabokov op mijn schoot aantreffen dan met Heleen van Royen. Maar als de vraag die ik stel op een interessantere manier beantwoord kan worden door Heleen van Royen, dan heb ik daar geen enkel bezwaar tegen, integendeel.'

In dit licht is het wel opvallend dat in *De revanche van de roman*, waarin de relatie tussen literatuur en maatschappij centraal staat, vrijwel uitsluitend romans besproken worden die tot de hogere literatuur gerekend worden.

'Ik heb mij in dat boek afgevraagd hoe de reacties zijn op het postmodernisme. Het postmodernisme, zoals ik dat definieer, is iets wat op die manier vooral in de hoge cultuur zichtbaar is. Je ziet nu een soort negatieve reactie daarop die zich ook weer in de hoge cultuur uit. Dat daaronder een hele grote onderstroom zit van postmodernisme-kritiek die zich uit in de *middlebrow* of in de *lowbrow culture*, ja, dat is waar, maar daar heb ik mij niet op gericht. Dan is de vraag: waarom niet? En dat heeft dan toch met persoonlijke voorkeuren te maken, denk ik.'

Die reactie, de laatpostmoderne positie, wordt in het boek beschreven als een reactie op het postmodernisme en op de 'ontwaarding' van literatuur. Hoe verhoudt die ontwaarding zich tot het traditionele onderscheid tussen hoge en lage literatuur?

'De kortst mogelijke definitie van de ontwaarding van literatuur is dat het niet meer vanzelfsprekend is dat datgene wat door kenners van belang wordt geacht, ook door anderen belangrijk wordt gevonden. In de jaren zestig waren mensen nog bereid om te zeggen: "Ik vind dit het mooist, maar de echte kenners vinden dat het mooist en dát is belangrijker." Nou, dat is nu omgedraaid. Nu zeggen mensen: "Die kenners, wat heb ik daarmee te maken. *Dancing with the stars*, dát is mooi." De ontwaarding van literatuur heeft dus tot gevolg dat hoge literatuur niet meer het primaat heeft. Maar dat betekent niet dat het onderscheid tussen hoge en lage cultuur niet bestaat: voor veel mensen is hoge cultuur onvergelijkbaar meer waard dan lage cultuur.'

In *Ongერიmd succes* (2006) stel je dat ook in de poëzie een ontwaarding heeft plaatsgevonden: het is niet meer vanzelfsprekend dat je een bepaald soort poëzie mooi moet vinden. In hoeverre verschilt poëzie daarin van proza?

'In het proza hebben auteurs die tegen de ontwaarding aanlopen het idee dat ze overstemd worden door de Kluun-achtigen, of de populaire cultuur. Dat zie je in poëzie nog veel heftiger. Het is niet zo dat er minder poëzie verschijnt, dat de oplagen kleiner zijn of dat er minder besprekingen zijn, maar de poëzie als genre is wel een niche geworden. Er is rondom de poëzie tegenwoordig zoveel meer. Dichter zijn, in de zin van Lucebert, Kouwenaar of Campert in de jaren vijftig, dat is nu iets totaal anders; er zijn

in de poëzie heel veel verschillende circuits. Het is voor een dichter heel moeilijk te bepalen wie hij is en waar hij staat. Ooit was de wereld van de poëzie overzichtelijk en had hij ook meer te betekenen. Een dichter, ja, dat was iemand. De afgelopen vijftien jaar zie je daarom dat dichters de stap naar de wereld proberen te maken. De meest overtuigende stap is dan wel de performancecultuur. Dichters zoeken gewoon publiek. Ze gaan voor een zaal staan en zeggen: “Hier ben ik en dit is mijn werk.” Dat vind ik een ongelooflijk interessante ontwikkeling.’

Zowel in proza als in poëzie zijn dus allerlei verschuivingen te zien. Evenals in de neerlandistiek, die niet langer alleen de hoge cultuur als object van studie heeft. Je constateert deze veranderingen, maar neemt ook regelmatig zitting in jury’s van literaire prijzen, waarmee je indirect bijdraagt aan de consolidatie van hoge cultuur en je eigen onderzoeksobject mede definieert. Is dat niet vreemd?

‘Om te beginnen zitten alle neerlandici wel eens in jury’s, hoor. Ook zij die mij verwijten dat ik als wetenschapper te veel een positie inneem in het literaire veld. Ze doen dat allemaal maar wat graag. En de meeste prijzen vallen ook niet zo op.

Maar of ik dat vreemd vind? Nee, wie dat vreemd vindt, is slachtoffer van het misverstand dat er zoiets als waardevrije literatuurwetenschap bestaat. Of dat wij als literatuurwetenschappers een beter, definitiever oordeel zouden kunnen vellen over een tekst. Wat wij kunnen, is verklaren waarom bepaalde tekstkenmerken op een bepaald moment wel of niet als kwaliteit herkend worden. Ook kunnen we onze persoonlijke oordelen beter retorisch onderbouwen dan de meeste andere lezers. Maar ook wij kunnen niet gemakkelijk over de schaduw van onze vooronderstellingen heen kijken. Dat zeg ik ook, als ik zo nu en dan in een jury zit. Ik merk dat collega-juryleden soms denken dat ik daar als deskundige zit. Als iemand die een afstandelijk, belangeloos oordeel kan vellen, een oordeel dat van een andere orde is dan het oordeel van een criticus of schrijver. Het eerste wat ik dan doe is uitleggen dat zij van mij geen ander soort oordeel hoeven te verwachten, maar dat ik hooguit dingen in historisch perspectief zou kunnen plaatsen.

Kwaliteit is niet iets wat universeel vaststelbaar is. Over kwaliteit moet je onderhandelen. Ik vind het leuk, als een soort hobby, om mee te doen in die onderhandeling. De strijd om kwaliteit moet in een openheid gevoerd worden waarin mensen erkennen dat ze vooronderstellingen hebben en hun criteria op tafel leggen. Waar ik tegen ben is een wereld waarin er autoriteiten zijn die onbevraagd, ongerefleeteerd zeggen: “Jongens, sorry maar dat ziet toch iedereen, dit is kwaliteit.” Dat zijn de critici die zeggen dat ze geen agenda hebben. Nou, sorry, maar je hebt wel een agenda!’

Ook zelf heb je dus voorkeuren en een ‘agenda’, hoe zie je dat terug in je werk als wetenschapper?

‘Het hele idee van een neutrale literatuurwetenschapper, *forget it*. Natuurlijk heb ik mijn voorkeuren, maar volgens mij kun je die voorkeuren alleen maar onschadelijk en juist productief maken wanneer je ze expliciteert. Een goed voorbeeld is de feministische literatuurwetenschap, waarin men in de eerste regel duidelijk maakt dat de zaak vanuit een feministisch perspectief bekeken zal worden. Natuurlijk heb je dan een emancipatoire en politieke agenda, maar hij ligt onmiddellijk op tafel en alles wat er verder gezegd wordt staat in het licht daarvan. Dat is, in de literatuurwetenschap én daarbuiten, ongekend waardevol gebleken.’